

ПРИНЦИПИ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПРОТИРІЧ СОЦІАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ У ФУНДАТОРІВ НІМЕЦЬКОГО КОНСЕРВАТИЗМУ (Ю. МЬОЗЕР та А. МЮЛЛЕР)

У статті досліджуються соціально-політичні ідеї Ю Мьозера і А. Мюллера, їх уявлення про принцип гармонізації соціальних елементів. Ідеї фундаторів німецького консерватизму утверджуються як концептуальна основа формування єдиної федеративно-юнкерської імперії, яка мусить гармонізувати протиріччя соціальних елементів, індивідуального і колективного, минулого і теперішнього, традиційного і модерного.

Ключові слова: консерватизм, гармонізація, соціальні елементи, фундатори, концептуальна основа.

В ідеологічному протистоянні сучасності велику популярність набуває консерватизм. Одним з видатних прикладів реалізації консервативної ідеології стало відродження єдиної німецької держави, яка стала державоутворюючою матрицею майбутніх політичних режимів нації. Свій початок німецький консерватизм і його ключові ідеї державного устрою беруть у культурно-поетичному русі «Буря і натиск» (штюрмовці – «Sturm und Drang»). Його представники (Г. Гаман, І. Гердер, Ю. Мьозер, А. Мюллер, Новалис та ін.) починають теоретичні пошуки поліпшення соціального устрою і формування ідеальної форми держави. Спонукав до творчості штюрмовцев жалюгідний стан розрізнених німецьких князівств, загроза втрати незалежності й заперечення космополітичних ідей Просвітництва – його універсальності, машинного раціоналізму [1, с. 277]. Отак, штюрмовці виступили проти ідеї централізованої держави, панування будь-якої інституції, яка б руйнувала традиційний уклад суспільства, визначені пращурами принципи свободи і спонтанну творчість особистості та нації. Вони прагнули сформуванню концепції ідеальної держави, яка гарантувала б реалізацію амбіцій німців на європейське лідерство і одночасно зберігала традиційний уклад життя, а також гармонізувала протиріччя соціальних елементів індивідуального і колективного.

Одними з перших, хто розкрив цю проблему і запропонував доктрину гармонізації були фундатори німецького консерватизму: Ю. Мьозер і А. Мюллер. Дослідження їх соціально-політичних ідей і визначення принципів гармонізації соціальних елементів є **метою статті**. Автор буде спиратися на праці Й. Берліна, К. Мангейма, фон Мезіса, К. Хюбнера та інших

Юстус Мьозер (1720 – 1794 рр.) абсолютизував Середньовіччя і пропонував на його традиціях створити ідеальний суспільно-державний лад. Саме з цією метою він видав частку своєї праці «Історія Оснабрюка» (1768 р.), яка починається з процесу розселення давніх германців і завершується історією рідного для автора князівства Оснабрюк у XIII ст. Історичні дослідження Мьозера переплітаються з його політичним проектом, який одночасно існував у минулому і повинен відродитися в теперішньому. Таке переконання автора, на думку К. Мангейма, свідчить про те, що його свідомість була розколотою, він жив «...в осколках минулого, яке вціліло в теперішньому... Для нього, минуле – це не щось, що вислизає, а інтегральна частка життя, не лише спогади, а інтенсивне переживання чогось, всього існуючого» [2, с. 633, 632].

Згідно з Мьозером, ядром німецької нації є утворення індивідуальних домогосподарств давніх германців, які включали в себе землю та двір. У межах цих закри-

тих світів землевласники-воїни мали повну свободу і були порівняні істориком з царями, влада яких розповсюджувалась на всю незалежну мікродержаву – домогосподарство. Їх земельні наділи не були рівні, але це не заважало германцям пізніше об'єднуватися на принципах рівного користування лугом, лісом, іншими угіддями, в громаду-марку. Мешканці окремої марки, «по чеснотам та славі», вибирали собі старійшин та суддів. Тобто на своєму рівні марка була незалежною від інших об'єднань-марок германців. При цьому поняття змішаної власності пов'язувалося з поняттям публічного права, самоуправління маркою «по честі». Такі політичні права були не відчужені від домовласників та їх приватної власності. Згодом до марки примкнули бюргери, які користувалися таким ж правами, що і домовласники.

Всі господарські справи в марці вирішувалися в маннії (mannia) – об'єднанні домовласників. Об'єднання вільних домовласників з військовою метою Мьозер, визначається терміном *Hermannia* або *Heerbanis*. Останні мали військове командування, яке поступово перетворилося на знать (*Adel*), які закріпили спадкове право на своє положення в *Heerbanis*. Їх кількість була малою, втім саме з їх середовища давні германці вибирали королів. Окремі маннії об'єднувалися в політичні союзи – державу, яка представляла собою децентралізовану станову корпорацію індивідуальних домовласників. З кожним з автономних домогосподарств держава повинна була рахуватися. Це, за зауваженням Мьозера, не були «люди взагалі», як це пропагувала просвітницька ідеологія, а незамінна одиничність, що є часткою багатоманітного світу вільних німців. Такі державницькі об'єднання відповідають духу німецької нації та закладені в його традиції.

Втім, з часу правління Карла Великого, а особливо його нащадків, корпоративна держава-марка давніх германців була трансформована в іншу суспільно-державницьку форму. Зникли поняття «загальної честі», змішаної власності, а замість них були встановлені феодалний лен та чужі для німців закони та адміністрації. Отак, ідеальний світ германців був частково порушений, але головні його елементи – домогосподарства та маркова система, за думкою Мьозера, були збережені і повинні були існувати надалі, щоб стати основою нової «золотої пори» Німеччини [3, с. 264-272].

Отже, історична теорія Мьозера пронизана ідеалізацією давньої та ранньосередньовічної історії германців, духом традиціоналізму. Саме напівміфологічне відношення до минулого можна вважати ключовою особливістю його світогляду, тою особливістю, яка робить Мьозера перехідною особою від «звичайного традиціоналіста» до «усвідомленого консерватора» [2, с. 633]. Відтак, для мислителя альтернативою, яка могла врятувати від розпаду традиційні соціальні зв'язки та перевірені часом моральні норми, була особиста форма раціоналізації «осколків минулого», соціокультурна зупинка руху минулого, що йде, через його публічне обговорення, в теперішнє.

Одночасно з цим Мьозер визначив підходи до гармонізації суперечок суспільних одиниць – індивіда, корпорацій, станів, місцевостей, з їх осередками – містами, німецькими князівствами та імперією. Гармонізація уможливилась за рахунок традиційних соціокультурних звичаїв та цінностей. Спираючись на цю ідею, історик оспівував німецьку провінційну (крайову) культуру, яка в умовах довготривалої політичної роздробленості Німеччини забезпечила нації тривалу єдність.

Пошук майбутнього розвитку німецької нації, на переконання Мьозера, слід починати з ідеї загального духу нації. Дух нації у своїй соціокультурній різноманітності пронизує всі явища реальності, знаходячись у постійному історичному становленні. Відтак, дух нації поєднує в собі минуле, сьогодення та майбутнє – всі соціокультурні та політичні здобутки нації. Завдяки цій якості, всі історичні здобутки, традиції народу, громадянські чесноти не зникають, а трансформуються в новітні суспільні форми та інституції, які з часом лише удосконалюються. Дух нації, таким чином, також об'єднує одиничне з множиною, і навпаки, множину (націю) з одиничним – громадянином. Втім,

мьозеровський індивід – це самодостатня одиниця лише «свого» крайового світу, в межах якого вона реалізує себе у властивій йому місцевості, традиційному способі життя.

Історик ставить під сумнів поняття буржуазної власності. Він пропонує зберегти середньовічне уявлення про власність, яка не може бути відчуженою та відірваною від соціальних привілеїв, добродесного життя. Головною загрозою середньовічним відносинам власності та різноманітності розвитку національного духу німців – їх традиційній моралі та складеному віками образу життя, є, на думку мислителя, торгівля, яку слід обмежити.

Мьозер був противником тотального контролю централізованої держави, яка руйнує життєве тіло національного духу й права корпоративних держав на самоуправління. Так, в нарисі «Сучасна пристрасть до загальних прав і декретів як загроза нашій загальній свободі» (1772 р.) історик відмічає, що «...пани з Генерального департаменту схоже, бажали б все звести до простих принципів. Якби їм було це дозволено, державою стали б управляти згідно з академічною теорією, а кожний радник міг би давати розпорядження місцевим урядовцям відповідно до прийнятого плану. В сутності це означало б відхід від істинного плану Природи, яка проявляє своє багатство у різноманітності: ми мостимо дорогу деспотизму, коли прагнемо все втиснути в рамки декількох правил і втратити таким чином багатство різноманітності» [2, с. 636]. Виходячи з цих міркувань, мислитель, за думкою К. Хюбнера, не вважає ідеальними для нації існування як централістичної, так і абсолютистської форми державного устрою [4, с. 123]. Бо вони руйнують яскраву унікальність місцевостей, розчиняють, своєю концентровацією в єдиному центрі владі, історичний зв'язок часів та традицій, рівноправні взаємовідношення індивіда зі «своїм» краєм. Спираючись на цю тезу, він надає право окремим князівствам об'єднатися на середньовічних принципах лицарської честі, клятвеного договору між рівними суверенами.

Підсумовуючи короткий нарис філософсько-історичних поглядів Мьозера на національну державу, слід визначити ключові пункти його міркувань. По-перше, він є прихильником існування трансцендентного зв'язку нації, її культури, моральних традицій, укладу життя з Вищим порядком, Божим провидінням, що спонукає націю до творчого самовдосконалення. Національна держава є одним із проявів Божого порядку, на землі, і одночасно реалізацією «природного закону» саморозвитку нації. Такий концепт національної держави в подальшому затвердився в філософії Г. Гегеля і у всіх послідовників Маркса, які впевнені, що «держава і є Бог» [5, с. 101].

По-друге, одним з конституціональних принципів формування національної держави є плюралізм і варіативність її «крайових» і класово-станових частин. Національна держав, яка утворюється як децентралізована інституція зі свobodного рішення багатьох представників нації, мусить зберегти ту національно-класову різноманітність, яка історично склалась у багатоманітних місцевостях Німеччини. Іншими словами, національна держава повинна дотримуватися принципу «федеративного націоналізму», «подвійного націоналізму». Цей принцип роз'яснює В. фон Гумбольдт, який підкреслював, що у німця «подвійна національність»: будучи частиною «нації, яку склали самостійні племена», він – насамперед «прусак, саксонець, баварець, генесенець, насауець, а вже потім – “германець”» [6, с. 47]. Отак, децентралізована держава мусить зберігати національну самобутність першого рівня і на місцевому ґрунті формувати другий рівень національної ідентичності – загальнонімецький. Одночасно з цим держава зберігає класову сталість, ту матеріальну нерівність між верствами, яка вже існує в місцевостях або крайових корпораціях. Держава мусить формувати закони, які не порушують складених традицій власності – гармонії приватної та громадської форм власності – давніх вільностей домогосподарств.

По-третє, майбутня національна держава уявлялась вченому як ієрархічна по суті й структурі, але у своїх вертикально-горизонтальних відносинах – рівноправна. Всі

корпорації, місцевості, провінції мусять бути рівноправними одиницями єдиної держави, бо вони є не тільки унікальними створіннями національного духу, але є деякою органічною спільністю душ, що складають єдиний організм. Механізація та інструментальна раціоналізація державного управління лише розсіче єдність органічного тіла нації і порушить рівноправність одиниць національної держави. Відтак, Мьозер схилився до утвердження федеративно-корпоративної держави.

По-четверте, найголовнішим конституційним принципом майбутньої держави, на думку Мьозера, є право людини на саморозвиток, на вільне життя у «своєму світі». Втім, цей принцип реалізується з обмовкою – вільне життя людини – у своїй сутності недосконалої істоти, повинно спиратися на «мудрість наших предків», на плинність понять справедливості, добро, свобода, на здобутий предками соціокультурний порядок та форми сприйняття світу. Відтак, свобода людини мусить бути спрямована на збереження культурної спадщини предків, тих історичних здобутків, які затвердились в її громаді.

Державницька теорія Адама Мюллера (1779 – 1829 рр.) сконцентрована в «Елементах мистецтва державного управління» (1809 р.). Цей твір фокусує в собі всі здобутки романтиків стосовно держави. Відправні позиції та методи, від яких відштовхується Мюллер, визначає Й. Берлін, який помічає, що для мислителя «...принципи Французької революції і порядку, встановленого Наполеоном, виявилися самою фатальною перешкодою на шляху вільного людського самовираження, вдяглись у консервативні або реакційні форми ірраціоналізму і час від часу озирались назад з ностальгією за золотим минулим, такому як донаукові віки віри, і схильні були... підтримувати клерикальний і аристократичний опір модернізації і механізації життя в результаті індустріалізації і новим ієрархіям влади і авторитету» [1, с. 288].

Отак, Мюллер протиставляє універсальній механізації Просвітництва вільне право людини на самовиявлення, що реалізується в межах національної держави. Він трактує людину як бінарну істоту. З одного боку, це одинична абсолютність, з іншого – представник національної множинності, загального. При цьому людська сутність та свобода проявляється лише в загальному – її громадянському та національному бутті, яке гармонізується громадянською солідарністю і приватним життям, запобігаючи перетворенню людини в раба. Відштовхуючись від ідеї Ф. Шеллінга про те, що життя є постійна боротьба між свободою і необхідністю, що завершується їх примиренням, Мюллер підкреслює соціальну динаміку людської бінарності, її свобода є мірою існування держави, тієї необхідності, що визнає примирення. Втім, узгодження одиничного та загального забезпечується, на його думку, не лише державою, але релігійним за своєю суттю «народним духом», який руйнує абсолютну одиничність й залучає індивіда в єдність нації. Тим «народний дух» уможливорює життєздатність нації та держави і надає людині певний простір для самовиявлення.

Національна держава мусить бути сукупністю всіх людських справ, їх поєднанням в одне живе ціле, «...внутрішньою зв'язаністю цілісних психічних і духовних потреб, цілісним внутрішнім і зовнішнім життям нації в одному великому, активному і нескінченно рухливому цілому» [2, с. 156]. У мюллерівській доктрині держава подібна людському тілу, в якому немає індивідуального хаосу – заперечення одного іншим. Кожний знаходиться у строгому становому положенні, з чітко визначеними функціями. У цьому сенсі свобода у творах мислителя є не абсолютною волею індивіда, а свого роду свідомою необхідністю, дією в межах функцій, які відведені системою. На його переконання, без держави людина не може жити, бо вона як абсолют не в змозі бути творцем, з іншої ж сторони, людство, утворене з людей-абсолютів, є хаос, а не гармонійно влаштоване ціле. Крім того, держава є спосіб існування, спосіб історичного життя нації, бо людство не є щось позанаціональне; людство – система, утворювана не індивідами, а націями – повторює гердерівську думку Мюллер.

Відтак, людина, свобода та простір її самовизначення – нація та держава, є органічним цілим, об'єднаним загальними справами, які мають вічний характер та сенс. Одночасно органічна трактовка суспільства й держави, завдяки політичним доробкам Томи Аквінського, остаточно затвердилась як офіційна доктрина Католицької церкви. Мюллер слідує Томіській доктрині і розглядає органічну теорію як відсутність будь-яких окремих речей, людей, подій – все знаходиться в постійній взаємодії та взаємозалежності. На думку Мюллера, цього прагне закон космосу, який спонукає до сумісності конфліктуючих сторін. Посередником між космосом і людським світом виступає Католицька церква, яка має довготривалу традицію збереження миру серед націй, корпораціями та індивідами, між різнобічними елементами світу – минулим та теперішнім, буржуазією і шляхтою, теорією і практикою, містом та селом тощо.

До солідарності людей, поєднаних вірою, традицією й церковною громадою, філософ додає глибинне відчуття причетності кожного до нації та держави. Нація визначається Мюллером як активне та динамічне життя, як «..крихка спільність, довга череда минулих, теперішніх і майбутніх поколінь...», що виявляється в загальній мові, звичаях і законах, у переплетенні різноманітних інститутів використання садиб..., у давніх родин і в загалі в одній безсмертній сім'ї» [3, с. 610]. Отак, національна держава – це сім'я сімей.

Сім'я, в теорії Мюллера, є відправним елементом національної цілісності і виступає як союз, вільний і сакральний договір, завдяки якому «...кожний окремий індивід гарантує соціальне єднання, будучи у свою чергу захищеним загальним існуванням» [2, с. 158]. На зауваження Ф.С. Кіма, шлюб, сім'я в мюллерівській теорії є нормативним прообразом космосу, держави та суспільства. В цьому сенсі мислитель міркує, що «...теорія сім'ї або перших необхідних для збереження союзу і продовження людського роду відносин, мусить стояти на початку всіх вчень про державу... Шлюб – ...є вічна, у всіх зонах Землі апросторова школа взаємності» [7].

Національна сім'я складається з ієрархії станів. Вищим станом Мюллер вважав духовенство, яке, на його думку, є посередником між рештою двох станів; воно повинне своїм моральним авторитетом підтримувати єдність і гармонію суспільства, а в міжнародній політиці – бути посередником у суперечках між державами. Наступним за значенням станом є шляхта. Її моральною основою є самопожертвування на благо нації і держави. Шляхта, на міркування філософа, представляє позачасовість нації і репрезентує єдність живущих та вмерлих поколінь. По відношенню «...до окремих людей з їх тимчасовою владою, вона (шляхта) репрезентує владу і свободу незримих та відсутніх ланок громадянського суспільства». Цей стан свободи Мюллер називає загальною свободою, яку він відрізняє від свободи всіх. Остання – це свобода рішення в ситуації даного, сучасного моменту. Загальна свобода, навпаки, – це свобода незабутніх предків, що надає значення позачасовим інтересам нації. Так, свобода окремої людини, на думку мислителя, має своєю межею не лише свободу всіх інших, що живуть зараз, але і свободу предків. Згідно з Мюллером тому, хто пішов зі світу, необхідно надати можливість брати участь в роботі народного збору з тим, щоб не розтрачувалася марно їх духовна і психічна спадщина. «У всі часи, помічає мислитель, головна задача мистецтва управління державою якраз і полягала в тому, щоб зберігати покоління, що пішли, в живій сучасності, ні на мить не упускати із зору уваги безсмертя і тотальність політичного життя, забезпечувати головну задачу держави: тривалість і життя» [2, с. 168-169]. За шляхтою йде буржуазія, яка втілює тимчасові сподівання нації і характеризує особливе в межах загального – уможливорює творчий потенціал абсолютності індивіда. Щодо «простих смертних», то мислитель залишає за ними лише економічну функцію, що своєю працею створюють матеріальне благо нації.

Завершує політичний проект Мюллера ідея ідеального державного устрою, якою повинна бути монархія, що поєднується з деякими республіканськими принципами.

Монарх репрезентує позачасовість, єдність живих і вмерлих і черпає свою силу зі свободи громадян. Республіканські принципи реалізуються в деяких вольностях станів та їх правах контролювати суверена.

Відтак, Мюллер спираючись на Томіську політичну доктрину, ідеї романтизму, надає національній державі метафізичні риси. Як і Мьозер, мислитель вважав взірцем суспільного життя традиції Середньовіччя. Активний «дух народу», сакральний союз всіх індивідів одного народу або сутнісне начало нації передає державі свою волю та легалізує її дії. Держава, згідно з загальним станом нації, визначає необхідні межі індивідуальної свободи. Втім, індивідуальна свобода та воля не суперечать національному життю, вони мусять співпадати з його прагненнями та метою існування, оскільки, нація та держава постійно, завдяки своїм інституціям (церкві, вищим станам, відчуттю сімейної солідарності), синхронізують різноманітні елементи суспільства і прагнення індивіда. Відтак, находячись у постійній напруженій динаміці, національна держава втілює космічну волю і уособлює живий цілісний організм – Божу ідею. Індивідуальна свобода та воля в цій органічній цілісності повністю поглинається, точніше, може реалізуватися лише у внутрішньому світі своєї нації. В цілому ж концепт національної держави та питання шляхів розв'язання протиріч між індивідуальною свободою та загальною необхідністю, що подані в творах Мюллера, є творчим продовженням ідей Й.Г. Гердера і Ю. Мьозера і служать одній меті – визначенню шляхів єднання німецької нації та методів збереження індивідуального права на вільний розвиток, які мусять відбутися в новій за суттю державі – в її національній моделі.

Вищевказані ідеї фундаторів німецького консерватизму затвердяться як концептуальна основа формування єдиної федеративно-юнкерської імперії, яка мусить гармонізувати протиріччя соціальних елементів, індивідуального і колективного, минулого і теперішнього, традиційного і модерного.

ЛІТЕРАТУРА

1. Берлин И. Подлинная цель познания / Исаия Берлин ; [пер. с англ. и ком. В.В. Сапова] // Избранные эссе. – М. : Канон+, 2002. – 800 с
2. Манхейм К. Диагноз нашего времени / Карл Манхейм ; [пер. с нем. и англ.]. – М. : Юрист, 1994. – 700 с.
3. Косминский Е.А. Историография Средних веков. V в. – середина XIX в. Лекции / Е.А. Косминский; [под ред. : С. Сказкина, Е. Гутновой, Я. Левицкого, Ю. Сапрыкина]. – М. : Изд-во Московского университета, 1963. – 430 с.
4. Хюбнер К. Нация: от забвения к возрождению / Курт Хюбнер ; [пер. с нем. А. Антоновского]. – М. : Канон+, 2001. – 400 с.
5. Уерта де Сото Х. Австрийская экономическая школа / Х. Сото де Уерта. – М. : Социум, 2007. – 202 с.
6. Лангевіше Д. Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі / Дітер Лангевіше ; [пер. з нім.]. – К. : «К.І.С.», 2008. – 240 с.
7. Ким Ф.С. Адам Мюллер: консерватизм и «Globulaform» / Ким Ф.С. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.hses-online.ru/2011/06/09_00_03/06.pdf

О.С. Туренко

Принципы гармонизации противостояния социальных элементов у родоначальников немецкого консерватизма (Ю. Мёзер и А. Мюллер)

В статье исследуются социально-политические идеи Ю. Мёзера и А. Мюллера, их представление о принципах гармонизации социальных элементов. Идеи основателей немецкого консерватизма утверждаются как концептуальная основа формирования единой федерально-юнкерской империи, которая должна гармонизировать противоречия социальных элементов, индивидуального и коллективного, прошлого и настоящего, традиционного и современного.

Ключевые слова: консерватизм, гармонизация, социальные элементы, фундаторы, концептуальная основа.

Oleh Turenko

Principles of Harmonization of Social Opposition Elements the Founders of German Conservatism (J. Moser and A. Muller)

We study the socio-political ideas of Y. Moser and A. Muller, their understanding of the principles of harmonization of social elements. Founder's ideas of German conservatism established himself as a conceptual framework for the formation of a unified federal-junker empire, which should harmonize the contradictions of social elements, individually and collectively, past and present, traditional and modern.

Key words: conservatism, harmonization, social elements.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2014.